

Erjon PAPAGJONI

TOKAT SHQIPTARE-MIDIS OSMANËVE DHE EVROPIANËVE 1876-1978

Abstrakt:

Ndërkohë që fuqia ushtarake dhe politike e Perandorisë Osmane në Ballkan po zbehej ndjeshëm, territoret shqiptare të ndara në katër vilajete u përballën me rrezikun e copëtimit nga shtetet fqinje të sapoformuara, nën ndikimin e interesave të fuqive të mëdha, veçanërisht të Rusisë dhe të Austro-Hungarisë. Pas Luftës së Krimesë dhe ringritjes së politikës pansllaviste, rivalitetet e reja gjeopolitike sollën një valë ndërhyrjesh diplomatike që shënuan fillimin e procesit të gjymtimit të trojeve shqiptare. Paragjykimet fetare ndaj shqiptarëve dhe vonesa e Rilindjes Kombëtare i lanë ata të pambrojtur në arenën ndërkombëtare. Në këtë mjedis kompleks politik e diplomatik, përpjekjet për vetorganizim kombëtar kulmuan me Lidhjen Shqiptare të Prizrenit (1878), duke shënuar zanafillën e Çështjes Shqiptare.

Fjalët kyç: shqiptarët, Perandoria Osmane, Fuqitë e Mëdha, Serbia, Greqia, Mali i Zi, Bullgaria.

Hyrje

Ndërmjet viteve 1876-1877 Shqipëria gjendej në udhëkryqin e një pritjeje të gjatë midis heshtjes, frikës dhe shpresës për një bashkim të madh të trojeve të saj, për një vilajet shqiptar dhe një shtet që do të kishte administratën dhe gjuhën e vet. Por shqiptarët ende hezituan t'i kundërviheshin si një komb i bashkuar Portës së Lartë. Ideja e një Shqipërie të bashkuar nisi të kërkonte udhë më të gjera e më të thella. Në fillim të vitit 1877, rrymat politike të vendit nisën të artikulonin projekte kontraverse: diku kërkohej bashkim nën një vilajet autonom, diku shpallje e pavarësisë, diku thjesht ruajtje e privilegjeve të vjetra feudale. Porta e Lartë po humbte terren dita-ditës. Tanzimati, me gjithë premtimet për drejtësi e barazi, kishte përfunduar në një burokraci të

rëndë. Shqiptarët po ndienin se nuk kishin më asnjë lidhje shpirtërore me Stambollin. Feja islame, që dikur kishte shërbyer si urë, tashmë po bëhej pengesë. Në thellësinë e ndërgjegjes popullore myslimanë, katolikë e ortodoksë e ndienin veten si pjesë të të njëjtit fat. Në këtë klimë u formua ideja që do të përcaktonte gjithë fundin e shekullit XIX: një hapësirë kombëtare e bashkuar, që do të mbledhte nën një administratë të vetme katër vilajetet ku jetonin shqiptarët-Shkodrën, Janinën, Manastirin dhe Kosovën. Kjo nuk ishte ende pavarësi, por hapi i parë drejt saj. Shqipëria e viteve 1876-1877 nisi të shqiptonte dëshirën e kahershme, qysh nga moti i madh i Skënderbeut, për t'u shkëputur nga Perandoria shtypëse e otomanëve duke aderuar drejt Perëndimit.

Në sytë e kancelarive të huaja Shqipëria nuk ekzistonte; ishte një “vend i paemër”, i tretur nën osmanët, rrjedhimisht një hapësirë që mund të ndahej midis fqinjëve. Ky fatalitet kishte shpjegimin e vet, më së shumti i lidhur me konvertimin e shqiptarëve në fenë islame si një lloj garancie dhe mbrojtjeje nga “gëlltitja” që sllavët dhe grekët mund t'i bënin. Në dimrin e viteve 1875-1876, Evropa u përballë me rebelimet sllave, Bosnjën, Malin e Zi, Serbinë, të cilat mbështeteshin hapur nga Rusia. Shqiptarët e ndjenë se Perandoria po shkërmoqej dhe një ndarje e re ishte afuar në tavolinat politike e diplomatike të Evropës për ta rikonfiguruar Ballkanin. Vendi u gjend përpara rrezikut të copëtimit. Në Stamboll, ambasadat e huaja hartonin plane në dobi të shteteve ballkanike dhe në kurriz të shqiptarëve. Rusia kërkonte daljen në Adriatik, Austro-Hungaria kërkonte të parandalonte Rusinë; Italia e shihte Vlorën si një portë të re detare drejt Lindjes. Ndërsa Evropa fliste për ndarje, në Shqipëri filloi të flitej për bashkim. Porta e Lartë, e tronditur nga revoltat në Bosnjë e Serbi, kërkoi me çdo kusht ta mbante Shqipërinë të mënjanuar. Ajo përdori rishtazi instrumentin e vjetër të korrupsionit të elitës së saj politike, besnike ndaj saj: premtime, fermanë, dekorata. Por çdo premtim, nga shqiptarët e mençur e atdhetarë dekriptohej si panik i një shteti që po fundosej, në anijen e të cilit nuk mund të rrihej më sepse mbyteshe edhe vet. Në Stamboll, ndërkaq, shqiptarët e arsimuar që shërbenin në administratën osmane, si Abdyl Frashëri, Pashko Vasa, Sami Frashëri, filluan të flisnin hapur për nevojën e bashkimit të vilajeteve shqiptare. Ata e kuptonin se liria nuk mund të kërkohet si dhuratë. Kjo ide i dha formë Lidhjes së Prizrenit.

Konteksti historik dhe kriza e Perandorisë Osmane

Shekulli XIX solli për Perandorinë Osmane sfida të shumta. Dobësimi i strukturave shtetërore, reforma e pasuksesshme e Tanzimatit dhe humbjet ushtarake me Rusinë e ekspozuan atë ndaj presionit të jashtëm. Pasi humbi kontrollin mbi Greqinë (1830) dhe më pas u detyrua të pranonte autonominë e Serbisë, Rumanisë, Bullgarisë dhe Malit të Zi, Porta e Lartë u gjend në mbrojtje të territoreve të saj ballkanike. Në vitin 1878, pas traktatit të Shën Stefanit dhe Kongresit të Berlinit, u kuptua se Perandoria do t'i lëshonte trojet shqiptare, siç kishte lëshuar trojet e shteteve të tjera ballkanike. Tokat shqiptare të hapërdara në katër vilajete u vendosën në rrezikun e gllabërimit prej shteteve të reja falë interesave gjeopolitike të fuqive të mëdha, veçanërisht të Rosisë dhe të Austro-Hungarisë. 20 vjet pas luftës së Krimesë, revanshi rus për shtrirjen e ndikimit në Ballkan rimori vrull falë politikës së “pansllavizmit”, pavarësisht kundërshtimeve nga fuqitë e tjera evropiane. Sakaq, shqiptarët ende nuk kishin dalë me platforma të qarta kombëtare, pasi Rilindja e tyre Kombëtare ishte e vonuar në krahasim me popujt e tjerë të Ballkanit. Ata kishin mbetur pa një përfaqësim politik të pavarur. Ishin ende pjesë e strukturës administrative osmane, të ndarë në katër vilajete (Shkodër, Janinë, Manastir dhe Kosovë), pa një platformë të unifikuar politike. Ndërkohë, në Evropë po konsolidohej një mënyrë e re e bërjes së politikës-realpolitika. Ajo përligjte çdo ndërhyrje për ruajtjen e ekuilibrit të forcave, kryesisht në dëm të kombeve të vogla pa zë politik siç qe dhe Shqipëria.

Fuqitë e Mëdha dhe Ballkani si fushë rivaliteti

Pas Luftës së Krimesë (1853-1856), ku Perandoria Osmane u mbrojt falë ndihmës britanike e franceze kundër Rosisë, Ballkani u kthye në objekt rivaliteti midis Fuqive të Mëdha. Rusia, e udhëhequr nga ideologjia pansllaviste, synonte shtrirjen drejt Adriatikut përmes mbështetjes së sllavëve të jugut. Austro-Hungaria, nga ana tjetër, kërkonte të ruante kontrollin e sferës ballkanike si garanci kundër rënies së Perandorisë Osmane. Në këtë kuadër, u lidhën marrëveshje sekrete, si ajo e Reihshtatit (1876) dhe Konventa e Budapestit (1877), të cilat ndanë sferat

e ndikimit në rajon. Asnjë nga këto dokumente nuk i përmendte shqiptarët, çka tregonte mungesën e faktorit shqiptar në hartën diplomatike evropiane. Në raportet e diplomacisë britanike përmendet Shqipëria vetëm si “zonë tampon”, por jo si entitet politik i veçantë.¹

Në vitet 1876-1878 trojet shqiptare u ndodhën në një zgrip ekzistencial, të kërcënuar nga të tre drejtimet:

1) fqinjët me lakmitë e tyre për të zgjeruar territoret në kurriz të shqiptarëve (Greqia, Serbia, Bullgaria dhe Mali i Zi),

2) Porta e Lartë, e cila duke mos lejuar aspiratën e shqiptarëve për të krijuar shtetin e tyre nën autonominë e saj, u turr që t’i shtypte me ploja gjaku kryengritjet; shkatërroi dhe burgosi krerët e Lidhjes së Prizrenit, e cila, pas një periudhe të gjatë përgjumjeje, asimilimi dhe mungese të një ideali kombëtar prijës, ishte ngritur për të mbrojtur integritetin kombëtar dhe territorial të vendit,

3) fuqitë e mëdha dhe tutela e tyre për të futur nën ombrellën e vet shqiptarët heterogjenë me dasitë e tyre fetare e krahinore, me nervin e dobët kombëtar dhe prapambetjen kulturore e antropologjike, përfshirë dhe paragjykimin ndaj tyre si të lidhur pas Portës dhe shërbimeve ndaj saj. Kjo “tutelë” ishte e trefishtë: nga Perandoria e Dyfishtë Austro-Hungareze, nga Italia dhe pjesërisht nga Anglia.²

Kriza Lindore e gjeti Shqipërinë thujse në befasi, me përgjumjen e saj që Perandoria Osmane i kishte shkaktuar falë një politike transformimi kapilar herë me dhunë e gjak e herë me oferta pushteti e interesa të shprehura ekonomike, kryesisht të kastës feudale por dhe të njerëzve të thjeshtë, që konvertoheshin në myslimanë duke humbur pjesë të identitetit të tyre. Katër shekuj kjo perandori kishte mbjellë mes tyre frikë, krime, diskriminim sa dhe rregull, administrim, pjesëmarrje në administratën e saj, ndërsa tani ishte duke u zvetënuar e duke u bërë rob i vetvetes me lodhjen dhe vetëkonsumimin nga sundimi autokratik mbi popujt dhe verbëria prej një pushteti të tejet të gjatë. Shqiptarët, midis tri besimeve të ndryshme ndonjëherë konfliktuale por të një gjuhe të përbashkët, e ndjenin se padurimi i tyre kishte mbërritur në kufijtë e epërm. Asnjë kërkesë e tyre, - as për drejtësi, as për vetëqeverisje, as

¹ Foreign Office FO 195/1086.

² Miranda Vickers, “Shqiptarët. Një histori moderne”, Botimet Bota Shqiptare, 2008, f. 68-72.

për gjuhë, as për shkolla shqipe a zhvillim kulturor - nuk kishte gjetur përgjigje te Porta e Lartë, përkundrazi veshin e shurdhër. Administrata e korruptuar, ligjet shtrënguese dhe taksat e rënda, sundonin rreptë mbi ta.

Kriza e Perandorisë Osmane nisi pikërisht me rebelimet e popujve të Ballkanit në vitet 1875-1876. Shqipëria e papërgatitur u vendos në pragun e një zgjedhjeje dhe zgjidhjeje ekzistenciale për fatin e saj të mëtejshëm. Porta e Lartë, për të shmangur shpërthimin e një kryengritjeje të përgjithshme në viset shqiptare, shpalli se nuk do të dërgonte aty ushtri. Por fjalët e saj, siç shpesh kishte ndodhur dhe më parë, fshihnin sa degradimin e saj aq dhe një politikë diabolike e ngritur mbi gënjeshtrenë e radhës. Fuqitë e Mëdha kërkuar të jepnin disa zgjidhje për revoltat e gadishullit që po përjetonte ethe të forta nacionaliste për t'u shkëputur nga Porta dhe për të krijuar shtetet e tyre kombëtare. Ndryshe u sollën me shqiptarët, të cilët nuk e cilësonin si një komb të konsoliduar, por si një popullsi më shumë turkofile, besnike ndaj kësaj Porte; rrjedhimisht ata e shihnin si një territor që mund të llogaritej në ndarjen e ardhshme të trashëgimisë osmane. Serbia, Greqia dhe Mali i Zi, secila me etjen e saj për zgjerim, punonin në heshtje e me ngulm për të siguruar bekimin e kancelarive evropiane mbi tokat shqiptare. Kështu, çdo përpjekje për kryengritje nga shqiptarët nuk kthehej në çlirim, por në një ftesë të re për copëtimin e këtyre trojeve. Kjo “lojë shahu” e Fuqive të Mëdha që shpërndanin territoret e ish-Perandorisë Osmane nëpër shtetet e reja të porsalindura, nuk ishte një dorë ndihme për popullin shqiptar, përkundrazi në jo pak raste ishte një “bekim” për të shuar lakmitë e fqinjëve. Paragjykimet e shumta mbi pamundësinë e shqiptarëve për t'u vetëqeverisur si dhe egërsinë e tyre, shpesh krijonin opinione të gabuara gjer në qarqet e larta politike evropiane e vendimmarrëse. “Sa më shumë i afrohem Shqipërisë, - shkruante anglezi Edward Night, - aq më i keq bëhej nami për egërsinë e shqiptarëve, për vrasjet dhe plaçkitjet e tyre; për më tepër ne ishim paralajmëruar seriozisht për rrezikshmërinë e udhëtimit në këtë trevë”.³ Ose më tej, paragjykimi merr edhe një nuancë mohimi e përçmimi: “Prizreni, më lini të shpjegojem, është shtabi i Lidhjes Shqiptare, një organizatë e myslimanëve më fanatikë

³ Knight, Edward, Albania, A Narrative of Recent Travel, London, 1880, f. 44.

të vendit... këta njerëz tani po punojnë për të ngritur në një nivel më të lartë besimin e tyre fetar, duke urryer të krishterët. Duke përjashtuar Mekën, Prizreni mund të jetë vendi më i rrezikshëm për një të krishterë në gjithë botën muhamedane”.⁴

Përbërja fetare dhe perceptimi evropian ndaj shqiptarëve

Koncepti religjioz i krishterë i këtyre fuqive i kthyer deri diku në parapëlqim politik, për ta dobësuar dhe prerë rrugën e dominimit të mëtejshëm të Ballkanit nga Perandoria Osmane si shtet teokratik mysliman, kishte krijuar mjaft paragjykime në politikën evropiane ndaj shqiptarëve dhe marrëdhënies së tyre me osmanët. Ata konsideroheshin shpesh si popullsi “turkofile”, e devotshme ndaj Perandorisë, ndërsa trojet ku banonin nëpër shekuj, edhe pse të pushtuara prej saj, jo një herë shikoheshin me mospërfillje, madje çmoheshin si “territore legjitime” të osmanëve. Një nga arsyet e marginalizimit të shqiptarëve në arenën ndërkombëtare ishte edhe heterogjeniteti fetar. Mbi 70% e popullsisë ishin myslimanë, suni dhe bektashi, ndërsa pjesa tjetër ndahej ndërmjet ortodoksëve dhe katolikëve. Kjo përzierje, në sytë e diplomacisë evropiane të krishterë, krijonte pasiguri për përcaktimin kulturor dhe politik të shqiptarëve. Ky paragjykim fetar ndikoi që kërkesat shqiptare për autonomi të mos merreshin seriozisht nga kancelaritë perëndimore.

Përmes përkatësisë myslimane Porta e Lartë lehtësonte rrugën e dominimit të tyre nga Kalifati, si një shtet teokratik mysliman. Përpara ardhjes së turqve, shqiptarët kishin kaluar nëpër varësinë dhe administrimin e dy perandorive, Romës dhe Bizantit, duke krijuar dy komunitete besimtarësh të krishterë, atë nën juridiksionin e Kishës Romane (Perëndimore) dhe atë nën juridiksionin e Kishës Bizantine (Lindore). Ngulja e sundimit të Perandorisë Osmane solli si pasojë konvertimin e popullsisë shqiptare nga besimi i krishterë në besimin mysliman. Me rrjedhën e kohës dhe me politikat shtypëse e diferencuese të kësaj Perandorie besimtarët myslimanë u bënë shumicë. Konvertimi gjatë shekullit XV dhe XVI u krye fillimisht me parinë politike dhe

⁴ Po aty, f. 115.

ekonomike të vendit, ata që ishin në shërbim të tyre apo me kategori të tjera të lidhura ngushtë në interesa⁵, ndërsa më tutje, në shekujt pasues, sidomos në shekullin XIX, konvertimi përfshiu pjesën më të madhe të popullsisë.⁶ Konvertimet masive, herë me dhunë, imponim dhe taksa e herë me pranim e përqaftim vullnetar, shekull pas shekulli e zgjeruan komunitetin e besimtarëve myslimanë dhe me reformën e *Tanzimatit* (1839-1876), e cila u iniciua nga vendimi perandorak Hatif-serif, i njohur si “Edikti i Kopshtit të Trëndafilave”, territoret shqiptare u identifikuan dhe u organizuan në katër *milete*: mileti *mysliman suni*, mileti *bektashi*, mileti i krishterë *ortodoks* dhe mileti i krishterë *katolik*. Komunitetet e krishtera, ai ortodoks dhe ai katolik, ndryshe nga dy komunitetet myslimane, nënshkruanin me shtetin osman një marrëveshje me qëllim mbrojtjen e tyre, e quajtur ndryshe *dhimma*. Ajo i detyronte besimtarët e krishterë të paguanin në favor të perandorisë dhe sulltanit një shpërblim. Ishte vendimi *Hatt-i Humayun* i vitit 1856, që solli një frenim të procesit të konvertimit të të krishterëve në myslimanë, si pasojë e imponimit dhe presionit të ushtruar nga vendet e krishtera të Evropës dhe Rusia. Prania e katër mileteve në territoret shqiptare u shfaq si një kusht “sin e qua non” për konceptimin dhe ndërtimin e pritshëm të shtetit shqiptar në të ardhmen e afërt, kur kupola juridike dhe administrative e Perandorisë do të binte, rrjedhimisht edhe feja e saj zyrtare me hierarkinë e Kalifatit dhe Shejh-Ul-Islamit do të suprimohej. Këtë vizion shqiptarët e ndritur e kishin patur herët duke e bërë moto veprimi e identifikimi me Rilindjen Kombëtare dhe sloganin politik të saj “Feja e shqiptarit është *shqiptaria*”. Ndryshe nga disa vende të tjera ballkanike, popullsia shqiptare nuk u nda në aq popullsi sa dhe fe. “Ndërgjegjja fetare nuk e errësoi dhe nuk e mbuloi asnjëherë ndërgjegjen e kombësisë shqiptare...”⁷

Nën Perandorinë Osmane kishte një tjetër bazë ligjore të funksionimit të vëllazërive fetare. Statusi i tyre ishte i dyfishtë, të

⁵ Shih: Xhufi, Pëllumb. *Arbrit e Jonit. Vlora, Delvina e Janina në shekujt XV-XVII*, Onufri, 2016, f.1148-1169.

⁶ Shih Edwin E. Jacques, *Islamizimi i Shqipërisë nën turqit*, Tiranë: Alsar, 2019, f. 141.

⁷ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e popullit shqiptar, II, Rilindja Kombëtare, Vitet 30 të shekullit XIX - 1912*, Botimet Toena, 2002, f. 27.

krishterët nga pikëpamja institucionale e kishtare vareshin nga qendrat e tyre, katolikët nga Papati, Kuria Romane, ndërsa ortodoksët nga Patriarkane Ekumenike e Stambollit. Ata nuk vareshin nga qendra fetare unike e Perandorisë Osmane, që ishte Shejh-UI-Islami dhe Kalifati. Përkundrazi, myslimanët lidhjet e tyre hierarkike i kishin me qendrën klerikale islame të Stambollit si shtet teokratik. Për këtë arsye ata quheshin “turq”, jo shqiptarë. Sidoqoftë, ishin të vetëdijshëm për përkatësinë e tyre etnike sikurse, nga ana tjetër, e konsideronin veten të lidhur fort me Kalifatin, i cili me kohë e kishte gërryer jo pak identitetin e tyre.

Gjithsesi, instinkti dhe kujtesa e tyre historike nisi të mendojë për një rimodelim të raportit me strukturat e mëparshme të natyrës “centraliste” të shtetit perandorak dhe Shejh-UI-Islamit. Ata po ndërgjegjësoheshin se në rrethanat e reja historike nuk mund të funksiononin më me parimin e shpërndarjes së besimtarëve dhe shtetasve nëpër *miletet* e shumtë, gjë e cila dobësonte kohezionin e tyre si komb. Në pjesën e myslimanëve që kishin një qëndrim dhe vetëdije të qartë kombëtare u bë e dukshme nevoja për një orientim drejt interesave kombëtare dhe riintegritetit në një status të ri që shqiptarët duhet të fitonin në kushtet e reja: ose një autonomi, ose një shtet të pavarur si fqinjët e tyre. Përmes figurave si Abdyl Frashëri, Pashko Vasa dhe Sami Frashëri, filluan të qarkullojnë idetë e para të bashkimit kombëtar dhe formimit të një platforme politike kombëtare, e cila do të konkretizohej pak më vonë.

Diplomacia evropiane dhe traktatet që përcaktuan fatin e shqiptarëve

Në pranimet apo kundërshtimet ndaj faktorit shqiptar, në nevojën e tyre për njohjen dhe shtetformimin e pritshëm, në nga Fuqitë e Mëdha në vitet 1876-1878 pati një mori lëvizjesh, interesash dhe marrëveshjesh, të fshehta apo të institucionalizuara (veçanërisht marrëveshja sekrete e Reihshatit dhe Konventa e Budapestit). Ato shtruan rrugën drejt ngjarjeve që shënuan zanafillën e gjymtimit të rëndë të integritetit territorial të shqiptarëve. Në këtë lojë interesash politike, afeksionesh si dhe një diplomacie aktive, u ravijëzuan edhe përpjekjet e popullit shqiptar në mbrojtjen e territoreve të veta, qoftë

përmes betejave, ashtu dhe të nismave politike, të cilat kulmuan me Lidhjen Shqiptare të Prizrenit, më 1878.

Në vitin 1877 shpërtheu Lufta Ruso-Turke, e cila mbaroi me Traktatin e Shën Stefanit (3 mars 1878). Ky traktat, në pamje të parë ishte një fitore për shtetet e krishtera ballkanike, por për shqiptarët qe një katastrofë politike. Ai parashikonte krijimin e një Bullgarie të madhe nën ndikimin rus, e cila përfshinte territore shqiptare në lindje të Kosovës e Maqedonisë; gjithashtu, Malit të Zi i njiheshin territore shqiptare si Plava, Gucia, Hoti e Gruda. Traktati nuk përmendte fare shqiptarët, duke i konsideruar tokat e tyre si pjesë të Perandorisë Osmane, e cila mund të ndahej sipas interesave të Fuqive të Mëdha. Austro-Hungaria dhe Britania reagues ndaj këtij traktati, duke kërkuar rishikimin e tij. Si pasojë, u thirr Kongresi i Berlinit (qershor-korrik 1878), ku çështja shqiptare u trajtua përsëri në mënyrë periferike. Megjithëse shqiptarët dërguan kërkesa, peticione dhe memorandum. Vendimet e Kongresit, që u dhanë fqinjëve territore shqiptare, u shoqëruan me rezistencë të armatosur dhe mobilizim popullor.

Kongresi i Berlinit

Si premisë e lëvizjes dhe vetëdijes kombëtare shërbyen nismat kulturore dhe emancipuese që nisën me gjuhën shqipe dhe alfabetin, për t'i dhënë kombit, dhe nesër shtetit shqiptar, një gjuhë të shkruar. Kjo përpjekje u pri nga njerëz të shquar të penës e mendimit si Naum Veqilharxhi me botimin e “Evetar”-it me 1845, më pas me fjalorin e gjuhës shqipe të Konstandin Kristoforidhit, traktatin “Shqipëria çka qënë, ç’është e çdo bënetë” të Sami Frashërit, cili më herët kishte deklaruar se “Shqipëria nuk mund të ekzistojë pa shqiptarët, shqiptarët nuk mund të gjallojnë pa gjuhën shqipe dhe kjo e fundit, gjuha, nuk mund të jetojë pa alfabetin e vet dhe pa shkollat e saj”.⁸ Në vitin 1877 u krijua në Stamboll Komiteti Shqiptar për hartimin e alfabetit të gjuhës shqipe si dhe botimin e librave në këtë gjuhë. Në zgjimin e vet kombi shqiptar, e kuptoi se Porta e Lartë e kishte braktisur, se ajo nuk ishte më një garanci

⁸ Frashëri, Sami, Was wqr Albanien, Was iste Es, Was wir Es werden? Vienë, 1913, f. 46 Cituar sipas: Miranda Vickers, “Shqiptarët. Një histori moderne”, Botimet Bota Shqiptare, 2008, f. 52.

për të, por një rrezik i pakësimit të territoreve historike nga sllavët, të cilët, falë mbështetjes ruse, mëtonin të krijonin një shtet mbretëri të bashkuar sllave. Dhe kur në vitin 1875 Bosnjë-Hercegovina kërkoi nga Porta autonominë e saj, kur grekët fituan një pozitë të privilegjuar me pushtimin e vilajetit të Janinës ku banonin shumë shqiptarë, kur kryengritjen bullgare ushtria turke e mbyti në gjak duke vrarë 12 mijë vetë dhe kur ushtria serbe dëboi me dhunë nga shtëpitë e veta mijëra shqiptarë që nga Leskovci deri në Nish, pas thyerjes së ushtrisë turke dhe nënshkrimit të traktatit të Shën Stefanit më 1878, u bë fare e qartë se Shqipërisë po i rrezikohej ekzistenca e saj. Asaj po i rrëmbeheshin nga trangu natyror toka të shumta, një pjesë e konsiderueshme e sanxhakut të Prishtinës, viset e Shqipërisë Veriore ku përfshiheshin Peja, Ulqini, Hoti, Plava, Gucia, Podgorica, ato të Shqipërisë Lindore me Korçën, Dibërën, Tetovën, më pas territoret shqiptare të vilajetit të Janinës. Ato iu dhuruan Serbisë, Malit të Zi, Bullgarisë dhe Greqisë.

Kongresi i Berlinit i drejtuar nga Kancelari Gjerman Von Bismark synoi ta rishikonte dhe moderonte nepsin e Rusisë për futjen e duarve në Ballkan, sikundër ai bëri disa rishkime e rivendikime të territoreve shqiptare të grabitura, sidomos ato në Epir. Shqiptarët i kërkuan këtij Kongresi përmes peticioneve të shumta bashkimin e vilajeteve jugore me ato të veriut, pra të Shkodrës, Kosovës dhe Shkupit. “Ne as jemi e as duam të bëhemi turq, - thuhej në memorandumun e tyre drejtuar Lordit Bikonsfil, - po kështu do të kundërshtojmë me të gjithë forcat cilindo që do të kërkojë të na kthejë në sllavë, austriakë apo grekë. Ne duam të jemi veçse shqiptarë”.⁹ Të zgjuar më në fund nga rreziku i zhbërjes së tyre, ata e ngritën pritën e tyre përmes Lidhjes Shqiptare të Prizrenit më 1878 dhe më pas asaj të Pejës, ndërsa në vitin 1879 i kërkuan Portës së Lartë njohjen e autonomisë së viseve të tyre, autonomi e cila konsistonte në pesë pika kryesore: bashkimin e gjithë trojeve shqiptare në një vilajet të vetëm, krijimin e një asambleje kombëtare për të qeverisur vendin, gjuha zyrtare të ishte shqipja, të hapeshin shkollat shqipe, zyrtarët të flisnin shqip dhe të ardhurat të shërbenin për shpenzimet publike të vilajetit.¹⁰

⁹ Skëndi, Stavro, *The Albanian National Wwakening*, New Jerey, 1967, f. 41-41.

¹⁰ “Shqiptarët. Një histori moderne”, Botimet Bota Shqiptare, 2008, f. 61.

Kërkesa për autonomi ishte një hap i rëndësishëm përpara në platformën politike kombëtare duke orientuar një veprim të qartë e të fuqishëm, siç ngjau pak më pas me organizimin e kryengritjes kundër Portës. Por, nga ana tjetër, duhet theksuar se Lidhja Shqiptare e Prizrenit nuk e çoi më tutje objektivin e saj për të krijuar shtetin e vet të pavarur duke u shkëputur përfundimisht nga sundimi turk. Kjo shpjegohej nga disa faktorë. Më së pari nga frika që ata kishin se pa mbrojtjen e Portës së Lartë trojet e tyre do të grabiteshin nga shtetet e reja fqinje, të cilat mbështeteshin nga Rusia, si dhe nga projektet politike të dominimeve në Ballkan prej Fuqive të Mëdha, sidomos nga Austro-Hungaria. Politika filohelene e qeverisë liberale në Angli e pengoi faktorin politik shqiptar për të mbërritur në një përpjekje rezultative lidhur me bashkimin e katër sanxhaqeve të Epirit të Veriut, Beratit, Gjirokastrës, Janinës dhe Prevezës dhe pretendimet greke të mbeteshin gjer në qytetin e Artës. Një faktor i dytë ishte mungesa e një uniteti ndërkrahinor e ndërfetar, kur dihet se shqiptarët jetonin të shpërndarë në katër vilajete dhe praktikonin dy besime fetare, krishterimin dhe islamin.

Zgjimi politik dhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit

Në verën e vitit 1876, në Orosh të Mirditës, Preng Bibë Doda, teksa kthehej nga Stambolli me titullin e pashait, kishte në kokë idenë për ta shpallur Mirditën principatë të lirë. Për ta realizuar këtë qëllim, ai kërkoi aleanca, ndihmë dhe njohje nga Rusia, Italia dhe çdo derë diplomatike evropiane që mund t'i hapej. Por ky projekt politik ishte i ngushtë, nuk i shërbente kombit shqiptar si një i tërë. Gjithsesi nisma e Preng Bibë Dodës u dekodua si një dëshirë tashmë e pjekur e shqiptarëve për të ngritur administratën dhe shtetin e tyre të pavarur, i cili ishte shuar nga hartat politike. Afërmendsh se kjo nuk mund të sublimohej brenda një optike të ngushtë e të kufizuar si Mirdita, çka pasqyronte mendësinë provinciale, separatiste, e cila në thelb minonte një synim politik gjithëpërfshirëse.

Pikërisht në këtë kohë rreziku e pasigurie, lindi ideja e arsyeshme, e matur, e një logjike të përligjur politike për rrethanën e krijuar: bashkimin e trojeve shqiptare në një vilajet të vetëm, autonom, brenda Perandorisë. Sigurisht që ishte një zgjidhje e ndërmjetme drejt krijimit

të një shteti kombëtar. Traktati i Shën Stefanit, i nënshkruar më 1878, thuajse e fshiu emrin e Shqipërisë nga harta. Në dhjetorin e 1877-s, ndërsa në Stamboll zhvillohej Konferenca e ambasadorëve të Fuqive të Mëdha, një grup shqiptarësh dorëzoi një memorandum ku kërkohej bashkimi i trojeve të tyre në një njësi të vetme autonome. Ishte hera e parë që fjala “Shqipëri” shkruhej zyrtarisht përballë fjalës “bashkim”. Asnjë fuqi nuk u përgjigj, por akti kishte ndodhur: një popull pa shtet kishte guxuar të kërkonte njohje. Dhe ky guxim, i heshtur dhe i përbuzur atëherë nga dikush, do të bëhej themel i gjithë lëvizjes që pasoi.

Sipas rrëfimeve të anglezit Eduard Najt (Edward Knight), shqiptarët qenë të zemëruar nga politika lëshuese e Perandorisë Osmane për të bërë pazare me shtetet fqinje për territoret e tyre, posaçërisht ndaj Malit të Zi, i cili synonte të përfshinte në Mbretërinë e vet Shkodrën dhe Prizrenin. Një nga udhëheqësit e Lidhjes Shqiptare në Shkodër i deklaroi Najtit se “Qeveria turke nuk pëlqehet aspak nga shqiptarët. ‘Turqit’, bërtiti me zemërim prijësi, çfarë bëjnë ata për ne? Na marrin taksat, na rrjepin, kjo është e gjitha. Këta pashallarë të zhburrëruar, këta punonjës doganash, nuk bëjnë asgjë në këmbim të atyre që na vjedhin. A mund të na përkrahin ne ata? A mund të na mbrojnë? Jo! Ta them unë se nuk do të kemi më punë me turqit. Udhëheqësit e Lidhjes janë betuar për këtë. Pavarësia i është dhënë Malit të Zi, Bullgarisë. Shqipëria do të ketë pavarësinë e saj dhe fuqitë e mëdha do të na njohin ne.”¹¹

Si reagim ndaj këtyre padrejtësive, më 10 qershor 1878, përfaqësues të katër vilajeteve shqiptare u mbledhën në Prizren duke themeluar Lidhjen Shqiptare të Prizrenit. 300 delegatët e saj, pjesëmarrës të drejtpërdrejtë ose të përfaqësuar përmes letrave mbështetëse dhe autorizuese, u bënë shprehës të vullnetit të të gjithë krahinave shqiptare. Fillimisht kisha katolike dhe ajo ortodokse ngurruan ta përkrahin, pasi ajo u ngrit me miratimin e Portës dhe ishte nën hijen e saj. Së dyti, pjesa dërrmuese e delegatëve ishin myslimanë, bejlerë, hoxhallarë dhe prijës lokalë. Katolikët nuk kishin besim se do të mbroheshin prej Lidhjes, Austro-Hungaria si tutore e tyre e shihte me dyshim këtë lëvizje si mundësi për forcimin e Perandorisë Osmane, ndërsa ortodoksët e Shqipërisë jugore ishin nën ndikimin e Patriarkanës së Stambollit dhe

¹¹ Knight, Edward, *Allbania, A Narrative of Recent Travel*, London, 1880, f. 202.

krerëve të kishës greke dhe nuk dëshironin një lëvizje kombëtare të shqiptarëve pasi synonin aneksimin e Epirit, ku nga 600 mijë banorë vetëm 70 mijë mendoheshin se ishin grekë. Por shpejt misioni i Lidhjes u kuptua dhe u përqaftua edhe nga të krishterët. Ajo kishte karakter kombëtar, mbarë shqiptar dhe jo fetar, e shprehur qysh te “Kararnameja e Lidhjes”, ku flitej për mbrojtjen e tokave shqiptare dhe e të drejtave të kombit”. Përfaqësues të krishterë e mbështetën fuqimisht Lidhjen si Preng Doçi, Dom Ndoc Nikaj, Ndre Mjeda, Spiro Dine, Koto Hoxhi, Papa Kristo Negovani, Anastas Byku etj. Ajo përfaqësonte organizimin e parë të gjerë politik të shqiptarëve, me synime të qarta për mbrojtjen e integritetit territorial dhe për autonomi administrative brenda Perandorisë Osmane. Në vendimet e saj theksohej domosdoshmëria e bashkimit të vilajeteve shqiptare dhe ruajtja e kufijve etnikë. Për herë të parë, elitat shqiptare artikuluan në mënyrë të koordinuar konceptin e kombit shqiptar si entitet i dallueshëm nga ai osman. Kjo përbën fillimin e Çështjes Shqiptare në kuptimin diplomatik të fjalës. Megjithëse Lidhja u shtyp nga Porta e Lartë, ajo mbetet themeli i lëvizjes politike shqiptare që do të çonte në pavarësinë e vitit 1912.

Përfundime

Periudha 1876-1878 është një prej nyjave më vendimtare të historisë sonë kombëtare. Ajo shënoi kalimin nga varësia e plotë osmane në fazën e parë të vetëdijes kombëtare shqiptare. Në këtë periudhë u formësua Çështja Shqiptare si koncept politik dhe diplomatik. Ndërhyrja e fuqive të mëdha, rivalitetet fetare dhe mungesa e përfaqësimit zyrtar në arenën ndërkombëtare e lanë kombin shqiptar të pambrojtur përballë interesave të huaja. Megjithatë, përmes Lidhjes së Prizrenit dhe figurave të saj, shqiptarët dëshmuuan se zotëronin aftësi për t’u organizuar dhe për të mbrojtur tokat e tyre. Kjo periudhë, në thelb, shënon lindjen e diplomacisë shqiptare dhe të vetëdijes së tyre politike.

Nëse e shikojmë dukurinë nga pozita të ftohta, diçka përtej përkatësisë sonë si shqiptarë, përveç një morie shkaqesh, faktorësh dhe motivesh politike të ndarjes së tortës Ballkanike nga Fuqitë e Mëdha është dhe fakti, që jo gjithmonë shqiptohet me zë të lartë nga studimet tona: ndjeshmëritë e tyre religjioze si bashkësi vendesh të krishtera.

Që nga Rusia perandorake, Anglia, Franca, Italia, për të mbërritur te Austro-Hungaria kishin jo pak paragjykime lidhur me përkatësinë fetare myslimane të shqiptarëve. Ata nuk kishin shumë besim në fuqinë kombëtare të shqiptarëve, të cilët qenësinë dhe zgjimin rilindës si komb e patën më vonë se popujt e tjerë të Ballkanit. Ata qenë më pranë Portës dhe favoreve të saj duke shërbyer me devotshmëri si ushtarë sa herë ajo i thërriste, aq dhe për ofiqe administrative nga shkalla e ulët gjer te hierarkia më e lartë. Kjo situatë peshonte jo pak në opinionbërjen që gëlonte në qarqet vendimmarrëse të Fuqive të Mëdha.

Në fund të Krizës Lindore, asgjë nuk ishte si më parë. Perandoria Osmane kishte humbur vetëbesimin, sigurinë dhe qëndrueshmërinë, Evropa kishte fituar territore, por kishte humbur qetësinë, ndërsa shqiptarët kishin fituar diçka që nuk mund të matej me hartat e përkohshme gjeografike: kishin fituar vetëdijen kombëtare, mbijetesën dhe shpresën e një shteti shqiptar të pavarur së shpejti.